

УДК 316.47

Подольська Є. А.

доктор соціологічних наук, професор,
зав. кафедрою філософії та гуманітарних дисциплін
Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»
просп. Перемоги, 67, кв. 259, м. Харків, 61174, Україна
тел.: (057) 337-51-59
e-mail: e.podolskaya@gmail.com

Назаркін П. О.

магістр соціологічного факультету
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
вул. Архітекторів, 32, кв. 37, м. Харків, 61174, Україна
тел.: (057) 337-72-00
e-mail: e.podolskaya@gmail.com

НОВИЙ СЕНС Й ІННОВАЦІЙНІ СПОСОБИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Обґрунтовано нове визначення сутності безпеки: здійснено перехід від переважної орієнтованості на територіальну безпеку до значно більшої орієнтованості на безпеку людей, від безпеки через озброєння до безпеки через усталений людський розвиток. Термін «соціальна безпека» отримав нове смислове наповнення: це не просто захист від загроз, але й інструментарій оцінки ступеня реалізації цілей соціальної політики. На основі показників соціальної безпеки виділені загрози соціальної безпеки на прикладі сучасної України.

Ключові слова: модернізація, напруженість, суспільний порядок, соціальна безпека, загроза.

В умовах складної соціальної динаміки з урахуванням мілітаризації та підвищеної конфліктогенності суспільних відносин надзвичайно актуальним для соціології стає пошук інноваційних способів забезпечення соціальної безпеки. Розробки таких зарубіжних дослідників, як Р. Мертон, У. Бек, Р. Дарендорф, Е. Ньюман, Р. Ульман та ін., дозволяють визначати джерела загроз соціальній безпеці. В цілому, визначились два напрями розуміння сутності безпеки: 1) праці М. Дуглас, У. Бека, Е. Гідденса, А. Віддавські, В. Гейзена, Н. Лумана присвячені концептуальним, методологічним і прикладним питанням рискології; 2) у працях О. Вікторова, І. Дубровського, В. Поклада, І. Руценка, Г. Сілласте, В. Ульяновського вивчаються конкретні види безпеки (національної, економічної, інформаційної, кримінальної тощо). Завдяки працям таких вітчизняних вчених, як Є. А. Гугнін, О. А. Гужва, О. Д. Куценко, В. М. Ніколаєвський, В. С. Резнік, А. В. Яковенко та ін., обґрунтовано положення про те, що на відміну від проблем установалення громадського порядку, що мають політико-ідеологічний характер, забезпечення соціальної безпеки має інший характер — загальнолюдський, вітальний. У зв'язку з цим актуалізують-

ся проблеми розробки інноваційних підходів до забезпечення соціальної безпеки на основі уточнення її змісту з урахуванням сучасної ситуації в Україні. Розкриваючи потенціал інноваційної поведінки, такі зарубіжні дослідники, як А. Брус, В. Вест, Р. Вудмен, Ф. Йуан, С. Скотт и Дж. Фарр, здійснюють пошук інноваційних технологій, розробку новітніх шляхів досягнення цілей, обґрунтовують застосування інноваційних методів і нових ресурсів, що сприяє суттєвому підвищенню рівня забезпечення соціальної безпеки. В той же час за рамками соціологічного аналізу залишаються проблеми виявлення сутності безпеки і визначення інноваційних способів запобігання її загрозам.

Мета даної статті — виявлення нового сенсу і розробка інноваційних способів забезпечення соціальної безпеки.

У соціологічному теоретизуванні з проблем забезпечення соціальної безпеки склались три взаємопов'язаних концепта, що базуються на гуманістичному баченні людини як вищої, самостійної цінності:

1. У 1960-ті роки була розроблена *теорія людського капіталу*, в якій до людського капіталу відносяться не тільки знання людини, але й її здоров'я, світоглядні та культурні цінності, навички спілкування тощо.

2. У 1980–1990-ті роки була запропонована *модель людського розвитку*, визначені умови розвитку потенціалу індивіда, досягнення ним бажаного рівня добробуту. Головним показником покращення людського розвитку є розширення доступних для людини варіантів вибору свого життєвого шляху, а джерелом — інвестиції в людський капітал.

3. В першій половині 1990-х років була сформульована *концепція людської безпеки*, яка комплексно описує умови досягнення стабільного розвитку людського потенціалу. Причому до цих умов включені не тільки політичні й економічні, але і соціальні, культурні, екологічні й т. п. загрози, які заважають досягненню високого рівня людської безпеки, є факторами, що стримують покращення людського потенціалу країни. Термін «людська безпека» розширює і доповнює бачення змісту національної безпеки і в той же час дозволяє подивитись на проблему безпеки держави не з військово-політичних, а з гуманістичних позицій [1, с. 290].

У своїй статті «Переосмислення безпеки» Річард Ульман запропонував нове розуміння смислу безпеки в цілому і національної безпеки зокрема. Він указав на нові загрози, що виникли у сучасному світі. Згідно Ульману, загроза національної безпеки — це дія або послідовність подій, котра: 1) являє собою небезпеку за відносно короткий відрізок часу знизити якість життя населення країни або 2) загрожує суттєво звузити діапазон політичного вибору як для уряду держави, так і для індивідів, груп, корпорацій в межах країни [7, с. 130].

В останні десятиліття суттєво розширився набір факторів національної безпеки за рахунок аналізу внутрішньодержавних процесів. Увага дослідників зосередилась на позаполітичних вимірах безпеки держави — інформаційних, технологічних, економічних, культурних, гуманітарних та ін. В результаті їх розробок термін «соціальна безпека» отримав таке смислове наповнення:

1) *соціальна безпека держави*: зайнятість і ринок праці, безробіття, екологічна і техногенна безпека, епідеміологічна ситуація, демографічна ситуація, трудова міграція, соціально-трудова відносина;

2) *соціальна безпека суспільства*: соціальне середовище, соціальне страхування, гендерна політика, запобігання і розв'язання трудових конфліктів, боротьба з бідністю, етнопонаціональні і релігійні відносина, виховання патріотизму;

3) *соціальна безпека людини*: а) якість життя: охорона здоров'я, харчування, одяг, житло і умови проживання, сім'я і дитинство, освіта, культура і мистецтво, комунікації та зв'язок, вільне пересування, туризм, доступ до інформації, дозвілля і відпочинок; б) рівень життя: показники соціального розвитку, прожитковий мінімум, мінімальна і середня, а також номінальна і реальна заробітна плата, прибутки і витрати населення, зростання споживчих цін, заборгованість по виплаті заробітної плати [4, с. 400].

За рахунок виділення цих складових термін «соціальна безпека» змістовно наповнився новими смислами: це не просто захист від реальних і потенційних загроз, але й певний інструментарій оцінки ступеня реалізації цілей соціальної політики. По суті було здійснено перехід від концепції безпеки, зорієнтованої *на державу* (state-centred), до концепції безпеки, що зорієнтована *на людину* (individual-centred), від військового до невійськового, широкого розуміння загроз і безпеки.

Під *соціальною безпекою* ми розуміємо комплекс заходів і технологій, які спрямовані на збереження і розвиток існуючої у державі соціальної системи. Значення безпеки витікає з фактичної взаємодії індивідів і соціальних об'єктів з численними обставинами і факторами, що мають на них негативний і деструктивний вплив. Запобігання, послаблення, нейтралізація впливів, що наносять збиток існуванню, добробуту, нормальному функціонуванню людей, соціальних об'єктів, а також підтримка їх життєдіяльності на рівні не нижче гранично припустимих (критичних) значень і дає уявлення про безпеку у більш широкому плані. Ми цілком солідаризуємося з українськими дослідниками І. П. Рущенком і І. М. Дубровським, які виділяють у соціальній безпеці три взаємопов'язаних аспекти: 1) готовність до дій щодо попередження і запобігання загроз; 2) недопущення деградації соціальної структури у напрямку як її нівелювання, так і розвитку процесів поляризації, маргіналізації, люмпенізації з наступним соціальним вибухом; 3) підтримка культури безпечної поведінки і адекватної системи ціннісних орієнтацій [5, с. 336–337].

Аналізуючи основні загрози соціальної безпеки на прикладі сучасної України, ми відносимо до них: по-перше, зростання соціальної нерівності, різке збільшення розриву у прибутках між багатими і бідними верствами населення; по-друге, розрив у рівні життя різних регіонів країни; по-третє, порушення принципів розподілу «соціальної влади», необхідність децентралізації влади і перерозподілу прибутків; по-четверте, недостатнє виконання рішень із соціального захисту громадян, а також пов'язані з цим проблеми з регулюванням розмірів зарплат і пенсій; по-п'яте, соціальний

популізм різних політичних сил і посилення соціального невдоволення населення.

Ми цілком погоджуємося з авторами, які головними об'єктивними складовими зростання небезпеки і ризиків вважають: незавершеність процесу формування української нації, відсутність зрілого громадянського суспільства і його ідеологічний розкол, недосконалість (адміністративно-політична і юридична) всіх інститутів держави на центральному і регіональному рівнях, відсутність цілісної системи власності і економічних відносин, деградація соціальних інститутів і відносин, соціальна і правова незахищеність абсолютної більшості громадян в країні і за її межами, наявність глибокої кризи всіх сфер матеріального і духовного існування [3, с. 174–175]. На жаль, у сучасній Україні наявна суспільна атмосфера, характерна для соціуму, що переживає громадянсько-політичні катаклізми на основі військового протистояння: домінування радикальних оцінок і характеристик у представників різних політичних поглядів, особливо на емоційному рівні; зростання категоричності позицій і висловлювань при одночасному підвищенні рівня підозри; зменшення відкритості міжособистісної комунікації, використання погроз, обвинувачень і переслідувань на побутовому рівні; подальше посилення накалу ненависті між опонентами, зростання роздратованості й агресії; підвищення рівня некритичного сприйняття соціальної дійсності; зростаюча поляризація суспільства за принципом «свій — чужий». Внаслідок цього відзначається зростаюча мілітаризація суспільної свідомості. «Перехід на мобілізаційний режим, активне включення представників багатьох соціальних груп у різного роду практики, пров'язані з підготовкою і/або участю у військових діях, а також у заходах по забезпеченню безпеки сприяли поступовому і стійкому сповзанню України з «соціуму миру» у передвійськовий, а в ряді регіонів й у «військовий соціум» [6, с. 130].

У такій ситуації необхідною базою розв'язання суперечностей ми вважаємо розвиток інноваційної поведінки, заснованої на здатності й готовності людини до генерування і запровадження нових ідей, на здатності розкривати і реалізовувати свій творчий потенціал. Під інноваційною поведінкою ми розуміємо таку форму активності людини або спільноти, яка здійснюється шляхом її виходу за межі сформованих установок і поведінкових стереотипів. У методологічному плані важливо розуміти, що така форма активності ініціюється не системою періодично відтворюваних потреб, а виникає ініціативно у тих випадках життєвого простору, де сходяться між собою як мінімум три фактори: 1) можливості людини, представлені її особистісним, духовним, творчим, інтелектуальним та ін. потенціалом; 2) середовище, що відповідає цим можливостям, тобто розмічений ціннісно-смысловими «маркерами» простір, у якому стає можливою самореалізація; 3) готовність людини реалізовувати свої можливості «тут і зараз» [2, с. 16–17].

Ініціативний тип індивідуальної та колективної поведінки пов'язаний з систематичним освоєнням соціальними суб'єктами нових способів діяльності в різних сферах суспільного життя, а також зі створенням нових

об'єктів матеріальної та духовної культури. Оскільки інноваційна поведінка виступає засобом здійснення соціальних інновацій і відноситься до активних типів поведінки, саме вона виявляється основним способом розвитку індивіда, колективу, спільноти. В цілому ж, прояви інноваційної поведінки пов'язані з мінливими умовами життя і з феноменом «готовність бути», який, в кінцевому рахунку, відповідає за прийняття ризику відродження минулого і проголошення майбутнього.

Ми вважаємо, що для людини, якій притаманний інноваційний стиль мислення і яка здатна до інноваційної поведінки, домінуючими рисами повинні бути наступні:

– домінування стратегічних цілей над тактичними, адже новатор повинен йти на ризик і передбачати перспективи розвитку ситуацій, галузей, технологій тощо;

– комунікативність, що дозволяє установити особистий контакт з людьми, оцінити свої результати на фоні інших, обговорити свої досягнення, знайти спільні рішення існуючих проблем;

– адаптивність, що дозволяє пристосовуватися до мінливих умов, отримувати користь як для себе особисто, так і для суспільства в цілому.

У плані забезпечення соціальної безпеки важливе значення мають такі характеристики людини, як: відкритість експериментам і змінам; готовність до плюралізму думок; орієнтація на сьогоднішнє і майбутнє, а не на минуле; пунктуальність і планування майбутніх дій для досягнення передбачуваних цілей; намагання керувати подіями; високий ступінь суб'єктності та активності; врахування ризиків від внесених змін і прийняття на себе відповідальності і т. п.

При цьому слід враховувати і такі характеристики інноваційної людини, як: 1) індивідуалізм (устремління до збільшення власної вигоди (корисності) у будь-якій формі); 2) опортунізм, оскільки такий індивід не намагається передбачити наслідки своїх дій, які можуть привести до руйнування досягнутого, в результаті чого може постраждати і він сам; 3) обмежена раціональність, оскільки у зв'язку зі зростанням об'ємів інформації людині доводиться приймати рішення, або не маючи повної інформації, або з більшим часовим лагом. Обидва випадки означають, що прийняті рішення не будуть абсолютно оптимальними.

В ситуації суворого штучного обмеження з боку держави існує небезпека трансформації інноваційної поведінки у *псевдоінноваційну*. Тоді відбувається постійний пошук нелегальних або напівлегальних тактичних поведінкових моделей, які відповідають істинним інтересам конкретного соціального суб'єкта і забезпечують йому можливість індивідуального виживання при збереженні автономності й відносної безпеки.

Таким чином, соціальна безпека являє собою не просто захист соціальних інтересів різних суб'єктів від реальних і потенційних загроз, але й певний інструментарій оцінки ступеня реалізації цілей соціальної політики, її адекватності сучасним потребам та інтересам людини і суспільства. Її слід розглядати і у структурному аспекті, і як стан, і як процес, тобто у функціональному плані.

Спираючись саме на концепцію безпеки, зорієнтовану на людину, в якості основних напрямів соціального упорядкування життєдіяльності в Україні, ми пропонуємо: во-перше, модернізацію, тобто спроби осучаснення суспільства, які декларуються, ініціюються і здійснюються діючою владою; по-друге, розвиток громадянського суспільства як сфери спонтанних проявів громадянської активності осіб і добровільних асоціацій; по-третє, легітимацію, тобто визнання і прийняття громадськістю існуючого соціального порядку суспільства, його змін внаслідок спроб модернізації та громадянської самоорганізації. При цьому надзвичайно важливо орієнтуватися на нові смисли безпеки: перехід від виключної орієнтованості на територіальну безпеку до значно більшої орієнтованості на безпеку людей, а також — від безпеки через озброєння до безпеки через усталений людський розвиток.

Список використаної літератури

1. Акимов Д. И. Социальная безопасность и роль социального маркетинга в ее обеспечении / Д. И. Акимов // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2010. — Вип. 16. — С. 290–292.
2. Галажинский Э. В. О месте и роли мышления в организации инновационного поведения / Э. В. Галажинский, О. М. Краснорядцева // *Современная психология мышления: смысл в познании: тез. докл. науч. конф.* — М. : Смысл, 2008. — С. 15–17.
3. Гугнін Є. А. Механізми формування української політики: закономірності та особливості / Є. А. Гугнін // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. — Вип. 20. — С. 171–176.
4. Ніколаєв Є. Б. Проблематика соціальної безпеки у контексті навчального курсу «Соціально-економічна безпека» / Є. Б. Ніколаєв // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. — Вип. 17. — С. 399–404.
5. Рущенко И. П. Социальная безопасность: от теории к практике / И. П. Рущенко, И. М. Дубровский // *Методологія, теорія і практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : зб. наук. праць. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. — Вип. 18. — С. 334–338.
6. Яковенко А. В. Украинское общество и военный конфликт: первые оценки социальных последствий / А. В. Яковенко // *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства* : збірник наукових праць. — Х. : ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. — Вип. 20. — С. 128–132.
7. Owen T. Challenges and opportunities for defining and measuring human security / T. Owen // *Human rights, human security and disarmament.* — 2004. — № 3. — P. 129–133. — URL: <http://www.unidi.org/pdf/articles/pdf-art2138.pdf> (дата обращения: 30.05.2015).

Стаття надійшла до редакції 31.08.2015

Подольская Е. А.

кафедра философии и гуманитарных дисциплин
Харьковский гуманитарный университет «Народная украинская академия»
просп. Победы, 67, кв. 259, г. Харьков, 61174, Украина

Назаркин П. А.

Харьковский национальный университет имени В. Н. Каразина
ул. Архитекторов, 32, кв. 37, г. Харьков, 61174, Украина

НОВЫЙ СМЫСЛ И ИННОВАЦИОННЫЕ СПОСОБЫ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СОЦИАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Резюме

Обосновано новое определение сути безопасности: осуществлен переход от преимущественной ориентированности на территориальную безопасность к гораздо большей ориентированности на безопасность людей, от безопасности через вооружение к безопасности через устойчивое человеческое развитие. Термин «социальная безопасность» получил новое смысловое наполнение: это не просто защита от угроз, но и инструментарий оценки степени реализации целей социальной политики. На основе показателей социальной безопасности выделены угрозы социальной безопасности на примере современной Украины.

Ключевые слова: модернизация, напряженность, общественный порядок, социальная безопасность, угроза.

Podolska Y. A.

Kharkov University of Humanities People's Ukrainian Academy
Peremogy Avenue, 67, apt. 259, Kharkiv, Ukraine, 61174

Nazarkin P. O.

Vasyl Karazin Kharkiv National University, sociology department
Architectoriv Str., 32, apt. 37, Kharkiv, Ukraine, 61174

NEW SENSE AND INNOVATIVE WAYS TO ENSURE SOCIAL SECURITY

Summary

It was justified a new definition of the essence of security: the transition from the preferential orientation of the territorial security to a much greater focus on human security, from security through armaments to security through sustainable human development. The term «social security» was given a new semantic content: it is not just protection from threats, but also tools to assess the degree of realization of the objectives of social policy. On the basis of indicators of social security threats were highlighted social security as an example of modern Ukraine.

Key words: modernization, tension, public order, social security, the threat.